

ЧАС ТИХО НАЛЯГАЄ НА ВЕСЛО

Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...

Напевно через те, що так часто в Шевченковому “Кобзарі” звучать слова “тихо”, “тихесенько” (*pianissimo*), щораз, тільки-но сплинуть на пам’ять ті дивні рядки – спогад Шевченка про подругу дитинства Оксану Коваленко (“Ми вкупочці колись росли...”), – ловлю себе на одній і тій же похибці: замість “гладесенько” – “тихесенько”. Вперта похибка змусила задуматись: а чому ж таки “гладесенько”, а не “тихесенько”?.. Стежка попроварила в античність – до вигнання Овідія:

Стали край моря, було, й про фракійського владаря долю,
Долю криваву, жажну німфі схотілось почути.
Ось тоді прутом Улісс (у руці випадково мав прута)
Що їй цікавим було – те на піску й зобразив.
“Троя, – мовив, – ось тут (накреслив мури високі),
Тут – Сімоент, а ось це – табір мій. Поле було [...]
Креслив іще не одне, але хвиля на берег набігла –
Й Трої, і Реза-вождя, й табору – мов не було...

Саме хвиля, набігаючи на берег, усе стирає *гладесенько*, усе вона *загладжує, згладжує*; за нею, як і за часовими припливами, – *заглада*: “Чигрине, Чигрине, / Все на світі гине...” – “Все йде, все минає – і краю немає, / Куди ж воно ділося? відкіля взялось?” Так – можна й про хвилю: “Куди ж вона ділась? відкіля взялась?” Чого ми не можемо спостерегти в тій ненастанній згладжувальній роботі часу (бачимо лише похилі хрести, але не бачимо, як вони хиляться, як падають, як у землю врастають), – те хвиля робить очевидним: щойно було – вже немає... минулося... пропало... не вернеться... Лише сонце, місяць та зорі над житейським морем не знають ні втрат, ані *заглади*: то сходять, то заходять... Лише слава: “Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чий ми діти”... “Чигрине, Чигрине...”, – а вчувається, продовженням теми, зітхання Б. Лепкого: “О краю мій! Свята руїно, / Новітня Троє в попелах!”

Слава, а ще – ніжність і любов, як про це в Едмунда Спенсера в перекладі Дмитра Павличка:

Я написав над морем на піску
Її ім’я, але набігли хвилі
І змили ту роботу нетривку,
Та знову я накреслив букви милі.
Вона сказала: “Кинь зарозумілі
Жадання час і смерть перемогти.
Все – прах на світі. Навіть на могилі
Моє ім’я зітреться від сльоти”.
“О ні – промовив я, – не згинеш ти!
Мій вірш здолає всіх віків припливи,
Залишиться, як світло чистоти,
На небесах твоє ім’я сяйливе.
Що смерть, як наша ніжність і любов
Життя наступне виплекають знов!”

“Моє ім’я зітреться від сльоти”... “Слова дощем позамивались... / І не дощем, і не слова / Гладесенько Сатурн стирає...” І вже, замість абстрактного часу, – постать того, хто його втілював колись, – доброго повелителя “золотого віку”: що привів на світ бог-сівач (Saturnus – від лат. дієслова *сіяти*) – те, лиш наспіє година, й відпроваджує, мов по голові глядячи своїх дітей: пора, мовляв... І тут несподівано спадають на думку Шевченкові діти – думи, що “стали на папері сумними рядами”: “І не дощем, і не слова...” – слізьми замиваються, вже й не слова – думи, діти... Замивається те, що “в одежі слова”, від чого “серце б’ється, ожива”... Але й той огонь під нечутним подихом Сатурна гасне, та не раптово, а лише непомітно, як і все довкола, втрачає свою силу – “меркне, слабне, погасає”... “Нехай з святими спочивають / Мої старії...”.

*

Якось, було це чимало років тому, запитав мене Ярослав Павлюк (мабуть, уже думав над своєю “Шевченкоманією”), чиї це рядки: “Слова дощем позамивались...”. Я не відразу відповів, та й взагалі, здається, не знав, що відповісти (згадав тоді й Поля Верлена, його манеру: ледь намітивши якийсь образ, – тут же й зтирає, нічого не залишаючи, за що б міг зачепитися погляд). Відтоді той образ із поезії Шевченка вже не покидає мене – раз по раз спливає на пам’ять. І знову згадую Сенеку: “Пам’ятати й знати – різні речі”. Вже й сам сумніваюся: “Чи ті рядки я лише пам’ятаю, чи знаю?” (мабуть, таки знаю, якщо знати поезію – це відчувати її). Знав їх, хоч як це дивно, й не пам’ятаючи. Бо тільки-но приїду чи то у своє, чи в інше якесь село чи містечко, – йду на кладовище, на ту його ділянку, де Сатурн, ховаючи від людського ока свою невинну роботу, то хилить і дубові, й камінні хрести, то вже й горбки згладжує на місці давніх могилок. Ходжу серед тих хрестів (а в нас вони переважно камінні), відчитую слова на них. Чого око вже не схоплює, те, ще не до кінця затерте, відчитую, як сліпець, пальцем – на дотик. Переважно, це лише слова; на деяких хрестах – *і не слова*: за ними – знайомі мені люди, які ще тривають у моїй пам’яті, та вже – наче згасають. Подекуди замість хреста – його уламки. Тоді вже з Авзонієм відчитую – таки не слова, а те, що від них залишилося:

Літера тільки єдина блищить, і дві крапки за нею:
“Люцій!” – читаємо ми власне наймення мерця.
Далі нарізане “М”, але “М” не цілком збереглося,
Камінь упав і вгорі літеру ту пощербив.
І не вгадає ніхто із остачі нужденної – Марій,
Марцій чи, може, Метелл тут під землею поліг.
Порозпадались на порох усі переплутані скалки, –
Як уложити тепер прізвище з них родове?
Чи ж дивуватися смерті людей? Не втече від загину
Камінь могили твердий, імені слава дзвінка.

А далі, завдяки Авзонієві, що в перекладі М. Зерова, незвичайні рядки Шевченкової поезії згадую у перекладі Віри Річ:

Their oaken crosses are all tumbled,
The words beneath the rain have crumbled...
Yet not with rain does Saturn do
His smoothing work, nor on carved wording!..

Бо й тут – радше про кам’яні, а не дубові хрести: *crumbled*, *carved* – це ті дієслова, що стосуються каменя: вирізані в дереві слова, не можуть ні “кришитися”, ані “дробитися”; до того ж кришення та дроблення – не з “гладеньких робіт” (*smoothing work*), радше – зі сфери руйнування (*ruere* – *падати*): хрести в англійському перекладі, ще й “всі” (*all*), *попадали* (*are tumbled*), а не *посхлялись*. Головне ж в англійській версії (“Yet not with rain does Saturn do...”) не зауважуємо, не чуємо (та й чи можна чути?) того притягального не тільки філософською глибиною, а й поетичним чаром рядка: *І не дощем, і не слова...* – рядка, від якого віє якоюсь особливою таїною буття: як не розгадуємо тих слів – dna не сягнемо, крапки

над “і” не поставимо... Як, до речі, в іншій подібній за своїм настроєм поетичній фразі: “*І день не день, і йде не йде, / А літа стрілою / Пролітають...*”. Тут, одначе, втрутився Сенека – підказав, чому це так буває: “Незмірна швидкоплинність часу! Це стає найочевиднішим, коли озирнутися. Бо задивлених у теперішнє час обманює – настільки повільно проходить стрімлива його втеча” (дивимось в обличчя днів – він наче стоїть; озирнемось – бачимо збігли літа); ця повільність – у неквапливих спондеях (*І день не день і йде не йде*); стрімливість – у другій частині фрази: *А літа стрілою...* Так і в тій поезії, до якої приглядаємося, мов своєрідним курсивом виписана, – філософська задума: *І не дощем, і не слова...*

Але гляньмо на обрамлення того фактично самостійного чотиривірша – виконаної в романтичному ключі картини. Ось верхня “рамка”: “*І дуб зелений, мов козак / Із гаю вийшов та й гуляє / Попід горою; по горі / Садочок темний, а в садочку / Лежать собі у холодочку, / Мов у раю, мої старі*” – нижня: “*Нехай з святими спочивають / Мої старії...*” (зі *святими* гармоніює повна прикметникова форма: *старії*). Годі іншою мовою віддати глибинну теплоту того обрамлення – незрівнянно ніжний, сердечний дотик до пам’яті батьків: тут – і наша історія (зелений дуб, що символізує козацьку силу), і гай попід горою, без якого немає нашої пісні, і садочок, без якого й хати немає, і холодочок – полегша після важкої праці в полі; все це – у здібних, пестливих формах, одне слово, – “мов у раю”, а “рай” мовами Близького Сходу – це “сад”. Чи варто згадувати, що тепло тих пестливих слів (*Садочок темний, а в садочку... в холодочку*), якими дихає поезія Шевченка, – неперекладне?.. Чи варто й про те, що “Оксаночка” і “Little Oksana” – не одне й те ж саме? Що вже казати про *градацію* пестливості: Оксанка, Оксаночка, Оксанонька?..

Далі, куди від темного садочку сягає погляд, – “*І яр, і поле, і тополі, / І над криницею верба, / Нагнулася, як та журба / Далеко в самотній неволі. / Ставок, гребелька і вітряк / З-за гаю крилами махає*”. А там – житейське море: “*Мене по волі і неволі / Носило всюди. Принесло / На старість ледве і додому...*”. А море, казали стародавні греки, натруджує, виснажує людину. От вона й дивиться втомленим поглядом довкола, і та втома лягає на все, що бачить: “*Веселеє колись село / Чомусь тепер мені, старому, / Здавалось темним і німим...*”. І лишень удаліні – світлий острівець минулого: “*Ми вкупочці колись росли, / Маленькими собі любились...*”. Не просто росли колись разом (*Together we grew up of old*), а *вкупочці*: глибоко в селянській, рослинний світ закорінена лексема, ще й з особливим, пісенним, відтінком пестливості (“*Сядемо вкупочці там під калиною...*”); так дерева сходяться *докупки* (“*Ой на горі два дубки...*”), так – рослини, грибочки, квіточки, і пелюстки, й тичинки; так еднаємось особливо теплою, Різдвяною, радістю (“*Возвеселімся всі купно нині!*”)... І не просто по-дитячому любились (*in child’s fashion, loved each other*), а *собі* любились. Можна граматично окреслити те “собі” (зворотний займенник у ролі частки), але годі вичерпно, та й доволі ясно, виокремити його семантичні компоненти й відтінки; “собі” в цьому контексті – це передусім у своєму, відмежованому од зовнішнього, інтимному просторі (*spatium breve*, якщо мовою Горацієвої лірики), у теплому, зігрітому найчистішим дитячим чуттям, нічим ще не охмареному світі, і звідти, з тієї світлиці, – все бачилося світлим і радісним (“*веселеє колись село*)... “*Нічого немає печальнішого, аніж у нещасті колишнє своє щастя згадувати*” – давня, перевірена життям, мудрість.

Символом тієї печалі, в самому центрі поезії, – верба: “*І над криницею верба, / Нагнулася, як та журба / Далеко в самотній неволі*”...

Як ту вербу, та ще разом із журбою (верба – журба) пересадити на інший ґрунт? Як про криницю з журавлем, що теж наче журиться над нею, сказати англійською? А як – про *козака*, який, вийшовши з гаю, – *гуляє*: яке англійське дієслово може віддати такі розлогі пісенні конотації – нашого (думка гуляє на хмарі, вітер – по полю, та й саме поле – гуляє...)?.. Як – про *тополю*, що не лише тілом, а й іменням своїм пустила корінь у наше поле (тополі – в полі), – сумну ще й через те, що самотня, що не *вкупочці*?.. Та й про сам *гай*, що є не лісом (*wood*), навіть не ліском чи лісочком, а таки оспіваним на безліч ладів *гаєм*, що знайшов собі таку гарну пару – *рай*?.. Як – про *ставок, гребельку, вітряк*, що з-за гаю крилами махає – наче вітає того, хто “в самотній неволі”?.. Як про *садочок* темний, про *Оксаночку* маленьку, *кучеряву* (*with curly hair?*)?.. Врешті – про самого *Кобзаря*?... Воістину: “*Хто співця збагнуть жадає – в край співця нехай рушає*”. Саме співця, кобзаря, а не просто поета... За тим “як” – подвижницька праця перекладача...

“Я люблю Україну” – запам’яталась мені одна ця українська фраза з виступу пані Віри Річ у дзеркальній залі Львівського університету (говорила англійською); сказала це після того, як їй подарували (їй таки вдягнули на неї) вишивану сорочку. Та хіба то мало: “Я люблю Україну” – з уст літераторки давнього британського роду?.. А був це Страсний Четвер 2006 року (склалося так, що іншої можливості для зустрічі з відомою перекладачкою, якій виповнилося сімдесят, не було). “Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу...” – за тихим голосом англійки (була втомлена, але щаслива) виснувалися Шевченкові слова, а далі – й Патрона університету: “Україно, моя сердечна нене!”... Пригадалися, можливо тому, що був Страсний Четвер, сліди страдницької долі, життєвої втоми на обличчях Кобзаря і Каменяря...

Недавно довідався, що й у житті Віри Річ був острівець щастя, але й у неї він відступив кудись за широкі обрії неспокоїного житейського моря – став світлою цяткою у тому віддаленому “колись” (of old), що так часто звучить у Шевченка. Зате – постав материк. Обширний материк української поезії – якою її почула, відчула й настроїла до камертону англійського слова Віра Річ... Отож, час не тільки забирає, а й дає, він і лікує, і, хоч який стрімливий, а все ж у тій стрімливості – *тихо* налягає на весло...